

WOJCIECH ORGANIŚCIAK

Artykuły wojenne Augusta III Sasa z 1749 roku

Minęło już ponad osiemdziesiąt lat od chwili kiedy to nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, Archiwum Komisji Historii Wojskowej, ukazał się fundamentalny zbiór przygotowany przez Stanisława Kutrzebę zatytułowany *Polskie ustawy i artykuły wojskowe od XV do XVIII wieku*¹. Zamysłem autora niniejszego tekstu jest kontynuacja dzieła wielkiego historyka, tzn. dokonanie kilku uzupełnień w zbiorze tego niedoścignionego znawcy źródeł dawnego prawa polskiego. Poza opublikowaniem tekstu *Artykułów wojennych* Augusta III, przytoczymy także krótkie omówienie niektórych zagadnień z nim związanych. Cytowany tekst jest odtwarzany w zasadzie bez zmian i większych modyfikacji, na podstawie jedyne go znanego rękopisu omawianego „pomnika” prawa wojskowego, który znajduje się w zbiorach Archiwum Radziwiłłów².

Na wstępie należy przypomnieć, że dawne prawo wojskowe Rzeczypospolitej szlacheckiej to przede wszystkim zbiór przepisów, które zawierały normy prawa karnego i administracyjnego. Regulowały one głównie życie wewnętrzne wojska, jego stosunek do ludności cywilnej oraz normy ustalające sposób prowadzenia działań wojennych. Przepisy prawa wojskowego obowiązywały przede wszystkim pozostających w aktualnej służbie żołnierzy i wolontariuszy, o ile ci ostatni wyrazili na to zgodę, oraz całą ludność cywilną, która poruszała się za wojskiem³.

¹ S. Kutrzeba: *Polskie ustawy i artykuły wojskowe od XV do XVIII wieku*. Kraków 1937.

² *Artykuły wojenne* Augusta III z 1749 r. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [dalej: AGAD], Archiwum Radziwiłłów [dalej: AR], dz. VII, sygn. 5, s. 60—81.

³ *Encyklopedia wojskowa*. Red. O. Łaskowska i. T. I. Warszawa 1931, s. 133, 134; G. Błaszczuk: *Artykuły wojskowe i ich rola dla ustroju sił zbrojnych i prawa wojskowego*. W: „Czasopismo Prawno-Historyczne” [dalej: CPH] 1979, T. 2, s. 101—103.

Do najważniejszych źródeł wojskowego prawa karnego materialnego Rzeczypospolitej szlacheckiej należy zaliczyć *Artykuły wojenne hetmańskie auctoritate sejmu aprobowane* z 1609 r., które prawdopodobnie po raz ostatni ukazały się drukiem w 1769 r., oraz *Artykuły wojskowe* z 1775 r.⁴ Nie mniej ważnymi źródłami prawa karnego wojskowego są *Artykuły wojskowe* króla Augusta II Sasa z 1697 r. lub 1698 r. oraz interesujące nas *Artykuły wojenne* króla Augusta III Sasa z 1749 r.⁵ Ciekawym źródłem są także ogłoszone prawdopodobnie w okresie sejmu konwokacyjnego w 1764 r. *Artykuły ustaw wojskowych Królestwa Polskiego*⁶. Bardzo cenne źródło stanowią zarówno rodzime, jak i obce, wydawane w XVII i XVIII w., zbiory artykułów wojskowych⁷ oraz regulaminy wojskowe, szczególnie te pochodzące z drugiej połowy XVIII w.⁸

Z kolei proces wojskowy w autoramencie cudzoziemskim regulowały takie źródła, jak *Constitutio criminalis Carolina*, *Ordynacja sądów wojskowych* z czasów Jana Kazimierza, *Porządek sądów wojskowych* Fryderyka, króla pruskiego, przypuszczalnie z 1712 r., oraz *Proceder prawny wojskowy* z 1775 r.⁹ Postępowanie przed sądami wojskowymi autoramentu polskiego nie doczekało się precyzyjnego uregulowania prawnego. Jedynie niektóre z konstytucji wojennych, szczególnie zaś z lat 1590, 1591, 1593, 1601, 1609, 1764, oraz nieliczne przepisy artykułów wojskowych pozwalają na określenie jego najważniejszych cech, z których wiele nawiązywało do procesu ziemskiego¹⁰. Warto pamięć-

⁴ *Volumina Legum* [dalej: VL]. T. 2. Wyd. J. Ohryzko. Petersburg 1859, s. 478—482; *Artykuły wojskowe z konstytucji wyjęte*. [b.m.w., b.r.w.], wydane przez konfederatów barskich po 5 sierpnia 1769 r.; *Artykuły wojskowe*. Warszawa 1775.

⁵ Archiwum Państwowe w Krakowie, Oddział na Wawelu, Archiwum Podhoreckie Rzewuskich [dalej: Podh.], dz. II, sygn. 172, s. 234—252; AGAD AR, dz. VII, sygn. 5, s. 60—81, S. Kutrzeba: *Polskie ustawy...*, s. 292—297.

⁶ Polska Akademia Umiejętności w Krakowie [dalej: PAU Kr.], sygn. 940, s. 659, 660.

⁷ *Artykuły wojenne powagą Rzeczypospolitej, królów polskich i hetmanów Wielkiego Księstwa Litewskiego, różnemi czasy ustanowione, teraz zaś z rozkazu Jaśnie Oświeconego księcia jegomości Michała V Kazimierza Radziwiłła, wojewody wileńskiego, hetmana wielkiego, przedrukowane*. Nieśwież 1754; *Artykuły wojenne powagą Rzeczypospolitej, królów i hetmanów [...] po uczynionej ścisłej rewizji drukiem powtórzone*. Wyd. S. Brodowski. Elbląg 1755; *Artykuły wojskowe najjaśniejszych królów polskich i hetmanów litewskich ustanowione z rozkazu hetmana Michała Kazimierza Paca*. Wilno 1673; *Artykuły wojskowe z konstytucji wyjęte...*; J.Ch. Lünig: *Corpus iuris militaris des Heiligen Römischen Reichs*. Leipzig 1723; *Corpus iuris militaris novissimum*. Wyd. T. Fritsch. Leipzig 1724.

⁸ Do najważniejszych należałoby zaliczyć: *Regulamin służby obozowej i garnizonowej dla regimentów pieszych*. Warszawa 1775; *Regulamin służby obozowej i garnizonowej dla regimentów kawalerii*. Warszawa 1775; *Regulamin służby obozowej i garnizonowej dla całego wojska Obojga Narodów*. Warszawa 1790; *Regulamin egzercerunku dla brygad kawalerii narodowej i pułków przedniej straży wojska Obojga Narodów*. Warszawa 1790.

⁹ *Proceder prawny wojskowy*. Warszawa 1775; Podh., dz. II, sygn. 172, s. 453—526; J. Kamiński: *Historia sądownictwa wojskowego w dawnej Polsce*. Warszawa 1928, s. 74.

¹⁰ J. Kamiński: *Historia sądownictwa...*, s. 76—80.

tać, że w oddziałach pospolitego ruszenia proces wojskowy opierał się przede wszystkim na zasadach zawartych w konstytucji wojennej z 1621 r. oraz na zwyczaju¹¹. Jak zawsze, przydatna i ważna była myśl prawnicza — choć prawo wojskowe nie dysponowało zbyt wieloma pracami o charakterze kompendiów czy podręczników, a tylko jedna z pozycji stanowi nieocenione źródło do badań porównawczych. Mowa tu o wydanym, niemal równocześnie z *Artykułami wojennymi* Augusta III, w 1753 r. *Corpus iuris militaris Polonicum*, autorstwa audytora wojskowego Samuela Brodowskiego¹².

Opisanie pomnika prawa nie byłoby pełne bez wskazania źródeł jego powstania. Próbę rozwiązania tego problemu należy podjąć, nawiązując do wcześniejszego wpływu obcego ustawodawstwa na przepisy prawa wojskowego Rzeczypospolitej szlacheckiej. Dotychczasowe badania historyczno-prawne przeprowadzone przez K. Koranyia rzucają światło na interesujące nas kwestie, głównie jednak w odniesieniu do XVII stulecia¹³. Badania nad tym zagadnieniem umożliwia także znajomość faktu publikowania w XVII i XVIII w. w Europie specjalnych zbiorów praw wojskowych¹⁴. Właśnie w ówczesnych zbiorach, zwanych zwykle *Corpus iuris militaris*, można także odnaleźć polskie przepisy prawa wojskowego. Pierwszym takim źródłem były *Artykuły żołnierskie*, wydane w 1566 r. z rozkazu hetmana wielkiego litewskiego Grzegorza Chodkiewicza¹⁵. Rodzi się pytanie, dlaczego autorzy europejskich zbiorów umieścili w swych kompendiach te właśnie przepisy z 1566 r., a nie najważniejszą siedemnastowieczną kodyfikację polskiego prawa wojskowego, jaką były *Artykuły hetmańskie* z 1609 r. Sprawa ta nie została jednak do końca wyjaśniona. S. Kutrzeba, a za nim K. Koranyi, uznali, że stało się to za sprawą opublikowania artykułów Chodkiewicza w dziele Aleksandra Gwagnina *Sarmatiae Europaeae discriptio* z 1578 r. i pracy Jana Pistoriusa *Poloniae Historiae Corpus*, która ukazała się w Bazylei w 1582 r.¹⁶ Co ciekawe, niektóre późniejsze wydawnictwa europejskie drukowały artykuły G. Chodkiewicza z 1566 r. jako *Artykuły wojenne hetmańskie auctoritate sejmu aprobowane* z 1609 r. Powszechnie wiadomo, że właśnie przepisy z 1609 r. były najważniejszą kodyfikacją prawa wojskowego do drugiej połowy XVIII w. Nie był to jednak tekst artykułów z 1609 r., lecz artykuły Chodkiewicza. Także w samej Rzeczypospolitej pod tym względem sytuacja była niejasna.

¹¹ VL, T. 3, s. 198—204.

¹² S. Brodowski: *Corpus iuris militaris Polonicum*. Elbląg 1753.

¹³ K. Koranyi: *Z badań nad polskimi i szwedzkimi artykułami wojskowymi XVII stulecia*. W: *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*. T. 1. Warszawa 1938, s. 269—273.

¹⁴ W. Beck: *Corpus iuris militaris 1632 bis 1724. Zur Bibliographie alter Quellen des Militärrechts*. „Archiv für Militärrecht”. Bd. 7. Leipzig 1917, s. 37 i nast.

¹⁵ S. Kutrzeba: *Polskie ustawy...*, s. 128.

¹⁶ Ibidem; K. Koranyi: *Z badań nad polskimi i szwedzkimi...*, s. 270.

Jeszcze bardziej zagadkowa jest sprawa interesujących nas najbardziej *Artykułów wojennych* Augusta III Sasa z 1749 r., o których istnieniu musiał wiedzieć wspomniany już S. Brodowski, miał on bowiem dostęp do archiwum hetmańskiego Radziwiłłów, a jednak nie umieścił ich w żadnym z przygotowywanych przez siebie wydawnictw i kompendiów wojskowej wiedzy prawniczej wydawanych w latach 1753—1755. Jest to tym bardziej dziwne i zagadkowe, że Brodowski był wydawcą przepisów prawa wojskowego obowiązujących zarówno na Litwie, jak i w Koronie. A zatem fakt odnalezienia artykułów króla Augusta III w archiwum Radziwiłłów, co mogłoby sugerować ich związek z Litwą, a nie Koroną, nie pozwala nawet na szersze spekulacje na temat ewentualnych przyczyn wydania opisywanej kodyfikacji, jak i zakresu jej obowiązywania¹⁷.

Analizując problematykę znajomości przepisów polskiego prawa wojskowego za granicą, warto zaznaczyć, że poza artykułami Chodkiewicza w wydanych zbiorach prawa, takich jak: *Corpus iuris militaris des Heiligen Römischen Reichs* oraz *Corpus iuris militaris novissimum* (z którego obficie korzystał Samuel Brodowski, pisząc *Corpus iuris militaris Polonicum*), odnaleźć można bardzo ważne dla dalszych naszych rozważań *Artykuły wojskowe* Augusta II. Poprzedzały one bowiem interesujące nas *Artykuły wojenne Augusta III* i były dla nich jednym z ważniejszych wzorów. *Artykuły wojskowe Augusta II* obowiązywały w Saksonii oraz w Polsce, ale tylko w oddziałach zaciągu cudzoziemskiego. Prawdopodobnie w Polsce po raz pierwszy wydał je August II w Krakowie 1 listopada 1697 r.¹⁸ Z uwagi na rolę artykułów saskich i ich wpływ na rozwój prawa wojskowego w Rzeczypospolitej w XVIII w. trzeba pamiętać, że zostały oparte niemal całkowicie na artykułach elektora saskiego Jana Jerzego III, wydanych w 1680 r.¹⁹

Jeśli zaś chodzi o ewentualny szerszy wpływ obcego ustawodawstwa na przepisy prawa wojskowego w dawnej Polsce, to problem jest bardziej złożony. Wiele kwestii pozostaje nierozwiązanych. Co więcej, do dziś nie postawiono nawet zasadniczych pytań w związku z tą problematyką. Jedynie dzięki badaniom K. Koranya można wykazać, że mimo niesprzyjających okoliczności (niechęć szlachty do wszystkiego, co obce, w tym także w dziedzinie prawa), doszło do recepcji obcych przepisów, szczególnie w odniesieniu do siedem-

¹⁷ M. Kukiel: *Zagadka Artykułów wojennych z 1609 roku a wojskowe prawo karne Wielkiego Księstwa Litewskiego*. „Ateneum Wileńskie” 1934, s. 203—205; K. Koranyi: *Z badań nad polskimi i szwedzkimi...*, s. 270, 271.

¹⁸ J.Ch. Lünig: *Corpus iuris militaris des Heiligen Römischen Reichs*. Bd. 1. Leipzig 1723, s. 1816 i nast.; *Corpus iuris militaris novissimum*. Wyd. T. Fritsch. Bd. 1. Leipzig 1724, s. 241 i nast. Data opublikowania artykułów nie jest jasna. Poza datą 1 listopada 1697 r. podaje się 1698 r., a dla wersji saskiej także 1700 r. Jednym z przykładów prawodawstwa wojskowego króla Augusta II jest pochodząca z 1715 r., nieznaną S. Kutrzebie, *Ordynacja jako się Najjaśniejszego Króla I.M. Polskiego, Elektora Saskiego, wojska posiłkowe pod czas się w Polsce znajdujące zachować mają*. 1715 [b.m.w.] (Autor niniejszego tekstu będzie czynić starania o wydanie tej ordynacji).

¹⁹ J.Ch. Lünig: *Corpus iuris...*, Bd. 1, s. 818.

nastawicznego prawa obowiązującego oddziały cudzoziemskiego zaciągu. K. Koranyi ustalił, że *Artykuły wojskowe* Władysława IV i *Ordynacja sądów wojskowych* Jana Kazimierza są, poza pewnymi drobnymi zmianami dostosowującymi je do polskiej specyfiki, wzorowane na *Artykułach wojskowych* króla szwedzkiego Gustawa II Adolfa z 1621 r. (druga redakcja z 1632 r.)²⁰. Zresztą recepcję przepisów szwedzkich spotkać można także między innymi w ustawodawstwie wojskowym Brandemburgii, Brunszwiku, Danii, kantonu Zurychu. Historycy prawa porównują nawet znaczenie *Artykułów wojskowych Gustawa II Adolfa* do Kodeksu Napoleona, oczywiście, w odniesieniu do odpowiednich gałęzi prawa²¹.

Jeżeli chodzi o okoliczności powstania *Artykułów wojennych* Augusta III, to brak w tym zakresie jakichkolwiek pewnych informacji. Nie ulega wątpliwości, że były one w dużej mierze wzorowane na wcześniejszych *Artykułach wojskowych* Augusta II, wydanych w Rzeczypospolitej po raz pierwszy w 1697 r. Jak już wspomniano, nie wiadomo, dlaczego najwybitniejszy osiemnastowieczny znawca teoretyk i praktyk prawa wojskowego z połowy XVIII w. milczy na temat *Artykułów wojennych* Augusta III. Ani w *Corpus iuris militaris Polonicum*, ani w późniejszych zbiorach litewskich z lat 1754 i 1755 nie ma wzmianek o artykułach Augusta III, a przecież zbiory z 1754 r. i 1755 r. powstawały na Litwie, a sam Brodowski miał dostęp do Archiwum wojennego Radziwiłłów, a właśnie w ich spuściźnie znajdują się interesujące nas artykuły. Nie sposób bowiem przyjąć, że Brodowski nic nie wiedział o *Artykułach wojennych* Augusta III, biorąc pod uwagę datę ich powstania, tj. 31 sierpnia 1749 r. Należy podjąć próbę rozwiązania tej zagadki, choć przerasta ona ramy niniejszego artykułu. Mam nadzieję, że swoje propozycje w tym zakresie będę mógł przedstawić w szerszym studium, przy okazji omawiania treści *Artykułów wojennych* Augusta III z 1749 r. oraz wzajemnych wpływów i przenikania do polsko-litewskiego ustawodawstwa wojskowego rozwiązań przyjętych w pruskim i saskim prawie wojskowym.

Badania porównawcze dostępnych źródeł wydają się wskazywać, że poszerzenie artykułów saskich wydanych u schyłku XVII w. przez Augusta II Wettina mogło mieć związek z wzajemnym przenikaniem się prawa saskiego i pruskiego i być może po części było oparte na wzorach pruskich; choć nie jest też wykluczony kierunek odwrotny, a nawet wpływ jakiś innych nieznanych nam regulacji obcych.

Jak wynika z ustaleń Stanisława Salmonowicza, w Prusach siedemnastowieczne artykuły wojskowe opierały się początkowo na wzorach szwedzkich. W XVIII w. były one wielokrotnie nowelizowane. Wiemy ponadto, że po noweli z 1713 r. przepisów tych nie stosowano w odniesieniu do oficerów, któ-

²⁰ K. Koranyi: *Z badań nad polskimi i szwedzkimi...*, s. 272—287.

²¹ *Ibidem*, s. 277.

rzy podlegali odrębnemu sądownictwu²². Z uwagi na to, że osiemnastowieczne pruskie wojskowe prawo karne pozostaje do dzisiaj stosunkowo słabo zbadane oraz głównie z powodu niedostępności pruskich źródeł nie sposób jednoznacznie stwierdzić, czy występowały jakieś podobieństwa między pruskim i saskim systemem prawa wojskowego w XVII i pierwszej połowie XVIII w. a prawem polskim. Można jedynie przedstawić hipotezę o związkach prawa saskiego i pruskiego, a pośrednio także polskiego z drugiej połowy XVII w.

W Rzeczypospolitej szlacheckiej zakres obowiązywania norm prawnych jest często trudny lub wręcz niemożliwy do ustalenia. Dla badacza dziejów omawianego pomnika prawa istotną kwestią, oprócz ich pochodzenia i powstania, wydaje się ustalenie zakresu czasowego, osobowego i terytorialnego obowiązywania *Artykułów wojennych* Augusta III z 1749 r. Podejmując próbę wyjaśnienia tych problemów, nie sposób pominąć kwestii obowiązywania prawa w Rzeczypospolitej szlacheckiej, w tym szczególnie norm dawnego prawa wojskowego, z uwzględnieniem jego specyfiki (różne formacje: rodzime, obce; różne rodzaje wojsk: artyleria, flota, oddziały konfederackie). Partykularyzmy te bardzo komplikują, a niejednokrotnie uniemożliwiają odpowiedź na wiele ważnych pytań dotyczących obowiązywania w XVI—XVIII w. prawa wojskowego w armii Rzeczypospolitej. Przepisy prawa stanowionego w Rzeczypospolitej szlacheckiej zazwyczaj nie zawierały wskazówek co do okresu ich obowiązywania. Jedynie nieliczne konstytucje stanowiły o tym, że przepis obowiązuje przez jakiś czas, na przykład do powrotu króla z zagranicy, do najbliższego sejmiku lub dłużej. Ówczesnego ustawodawcę cechowała obawa przed uchylaniem mocy obowiązującej przepisów prawa. Z tego względu zamiast abrogacji stosowano reasumowanie, odnawianie czy przywołanie do egzekucji przepisów. Konsekwencją tego było ogólne zamieszanie i pełna dowolność w stosowaniu prawa. Warto nadmienić, że formą uchylania przepisów prawa karnego w Rzeczypospolitej szlacheckiej była znana już Rzymianom reguła *lex posterior derogat priori* oraz reguła *propter non usum*²³.

Na system dawnego prawa wojskowego składały się różne rodzajowo źródła. Początkowo były to edykty i statuty królewskie, które zdaniem S. Kutrzeby miały charakter wieczysty²⁴. Od XVI w. ustawodawstwo wojskowe zaczęło

²² S. Salmonowicz, w: *Historia państwa i prawa Polski*. Red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck. T. 3. Warszawa 1981, s. 672, 673.

²³ Z. Zdrójkowski: *Teodor Ostrowski (1750—1802), pisarz dawnego polskiego prawa sądowego (proces, prawo prywatne i karne), jego projekty reformy prawa karnego w Polsce oraz ich związek z europejskim ruchem humanitarnym*. Warszawa 1956, s. 201: „[...] prawo pisane żadną czasowością mocy swej nie traci, póki moc prawodawcza wyraźnie go nie uchyli lub przeciwnym nie obali wyrokiem”. Por. też H. Grajewski: *Granice czasowe mocy obowiązującej norm dawnego prawa polskiego*. Łódź 1970, s. 77, 85, 120, 121; A. Lityński: *Przestępstwa polityczne w polskim prawie karnym XVI—XVIII wieku*. Katowice 1976, s. 148.

²⁴ S. Kutrzeba: *Polskie ustawy...*, s. VII.

stopniowo przechodzić w ręce sejmu i urzędu hetmańskiego. Uchwały sejmowe dotyczące obowiązku wojskowego wydawał sejm, zazwyczaj z mocą obowiązującą na okres danej wyprawy wojennej lub do następnego sejmu. Wydaje się, że ówczasie nie stosowano się jeszcze w pełni do zasady *lex posterior derogat priori*. Faktem jest jednak szerokie używanie w dawnym prawie wojskowym zasady subsydiarności. Dawała ona, choć w praktyce nie zawsze konsekwentnie, pierwszeństwo ustawie najnowszej, nie wykluczając jednak stosowania norm wcześniejszych²⁵.

Dla pełniejszego obrazu obowiązywania źródeł dawnego prawa wojskowego należy zaznaczyć, że ważniejsze konstytucje wojenne były często reasumowane przez kolejne uchwały sejmowe. W wyniku tego zwyczaju przepisy prawa wojennego stanowione w XVII w. obowiązywały nawet do upadku Rzeczypospolitej szlacheckiej. Trzeba także pamiętać, że w XVIII w. powstawały nawet specjalne wyciągi z *Volumina Legum* na potrzeby dowódców i sądów wojskowych²⁶.

Bardzo złożona jest również kwestia obowiązywania artykułów wojskowych wydawanych przez kolejnych panujących i hetmanów. Akty te ogłaszano z myślą o danej kampanii wojennej czy też na okres koncentracji wojsk w obozie, obrony twierdzy itp., naturalnie z uwzględnieniem warunków ówczasie panujących, często jedynie dla wybranej formacji wojska, na przykład artylerii. W związku z tym artykuły wojskowe obowiązywały doraźnie w czasie działań zbrojnych z możliwością rozszerzania ich obowiązywania na czas od chwili sformowania oddziału czy też wzięcia go na żołd aż do wygaśnięcia umowy bądź rozwiązania danej jednostki wojskowej²⁷.

Już w XVI w. pojawiły się, wzorem prawa polskiego, zbiory zawierające przepisy prawa wojskowego pochodzące od różnych ustawodawców. Należy rozumieć tym samym, że ich moc obowiązywania była w ten sposób rozszerzana nawet na czas po śmierci hetmana (ustawodawcy) czy zakończeniu danej kampanii wojennej²⁸. Niejako wieczyste obowiązywanie niektórych ustaw dawnego prawa wojskowego potwierdzone było także przez umieszczenie ich w zbiorach polskich ustaw, od Łaskiego począwszy, przez Przyłuskiego czy Herburtę. Jak się zdaje, wszystko to wpływało na przedłużenie mocy obowiązującej przepisów dawnego prawa wojskowego²⁹.

²⁵ J. Kamiński: *Historia sądownictwa...*, s. 15.

²⁶ Podh., sygn. 172; VL, T. 3, s. 198—204; J. Białek: *Spór o przysięgę wojskową w roku 1775—1776*. W: *Księga pamiątkowa dla uczczenia działalności naukowej prof. Marcelego Handelsmana*. Warszawa 1929, s. 234—249.

²⁷ G. Błaszczuk: *Artykuły wojskowe...*, s. 102, 103; J. Rundstein: *Księga sądowa hetmana litewskiego Krzysztofa Radziwiłła 1618—1622*. W: „Pamiętnik Historyczno-Prawny”. Red. P. Dąbkowski. T. 7. Z. 4. Lwów 1929, s. 19. Warto pamiętać, że niektórzy hetmani wielokrotnie publikowali swe zazwyczaj niemal identycznie brzmiące artykuły. Najczęściej czynili tak Krzysztof i Janusz Radziwiłłowie oraz Jan Zamoyski.

²⁸ Podh., sygn. 171; PAU Kr., sygn. 154, 1531.

²⁹ S. Kutrzeba: *Polskie ustawy...*, s. XXI—XXIII.

Bardzo ważnym momentem w dziejach koronnego prawa wojskowego było nadanie przez sejm z 1609 r. *Artykułom wojennym hetmańskim* mocy ustawy sejmowej. Według S. Kutrzeby, wydanie przez sejm tych artykułów zamknęło w Koronie historię źródeł prawa dla autoramentu narodowego³⁰. Po 1609 r. w Koronie opublikowano jedynie: *Punkta artykuły* hetmana S. Koniecpolskiego, bliżej nieznanego autorstwa *Artykuły, które się przydają do Artykułów dawnych poprzysiężonych żołdatom, którzy z piechoty cudzoziemskiej na Dragony obrani z 9 stycznia 1628 roku*, a także *Artykuły dla autoramentu cudzoziemskiego Władysława IV*, *Ordynację sądów wojskowych za panowania Jana Kazimierza*, *Artykuły dla artylerii Władysława IV* i *Artykuły wojskowe* wydane z rozkazu króla Augusta II w 1697 r. lub 1698 r. oraz interesujące nas *Artykuły wojskowe* Augusta III z 1749 r.³¹

Jak już wcześniej podkreślono, ustalenie mocy obowiązującej dawnego prawa wojskowego Rzeczypospolitej szlacheckiej utrudniał także partykularyzm tego działu prawa, zresztą nieodbiegający od stanu ówczesnego prawa polskiego. Warto zaznaczyć, że w XVII i XVIII w. artykuły wojskowe wydawane były przez liczne związki konfederackie, różne formacje wojskowe piechoty, jazdy, kozaków rejestrowych czy marynarki wojennej³². Wyjaśnienie mocy

³⁰ Ibidem, s. XIV—XVIII.

³¹ Ibidem, s. 209—222, 225—232, 292—297; *Pamiętniki o Koniecpolskich*. Wyd. S. Przyłęcki. Lwów 1842, s. 283, 284; AGAD AR, dz. VII, militaria, sygn. 5, sygn. 260; AGAD, Arch. Zamoyskich, sygn. 3112, s. 180—180v., Podh., dz. I, sygn. 171, sygn. 173.

³² Wyliczenie przykładowe: *Artykuły lisowczyków*, tzw. głogowski. W: W. Magnuszewski: *Z dziejów elearów polskich*. Stanisław Stroynowski — zagończyk, przywódca legislator. Warszawa—Poznań 1978, s. 186—192; Por. też: W. Dembołęcki: *Pamiętniki o Lisowczykach, czyli przewagi elearów polskich*. Wyd. K.J. Turowski. Kraków 1859, s. 70—79; *Porządek i Artykuły do konfederacji należące*. (Konfederacji Józefa Cieklińskiego z 7 stycznia 1612 r.). Biblioteka Czartoryskich [dalej: Czart.], sygn. 107, s. 29—36. Nieznane S. Kutrzebie *Artykuły wojskowe dla oddziałów pospolitego ruszenia ciągnącego w 1621 r. pod Chocim. Artykuły wojenne, które będą według praw od nas podane, otrąbione i do porządku wojennego sposobione; mają być od wśzech stanów trzymane i zachowane. Toż się ma i w ciągnieniu o artykułach i porządkach kastelańskich rozumieć*. PAU Kr., sygn. 2251/3, s. 233v—234; *Artykuły konfederatów chocimskich z 1622 r.*, znane jako *Artikuli postanowione do konfederatniej chocimskiej żołnierskiej, które to stróżem wictiwego i dobrej sławy naszej*. Czart. sygn. 444, s. 228—230; *Artykuły wojskowe* tzw. Związku Święconego z 23 czerwca 1661 r., znane jako *Fundament do porządku dobrego w dochodzeniu krwawego żołdu zasłużonego i Artykuły*. Czart., sygn. 1957, s. 9—13; *Artykuły wojskowe wojska Litewskiego z 20 września 1661 r.*, znane jako *Artykuły z Koła rycerskiego zgodnie wszystkich braci namówione przy związku i przysiędze dnia 20 IX 1661 roku spisane*. W: S.F. Medeksza: *Księga pamiętnicza wydarzeń zasłych na Litwie 1664—1668*. Kraków 1875. W: *Scriptores Rerum Polonicarum*. T. 3. Kraków 1887, s. 231—234; *Artykuły* tzw. Związku Pobożnego z grudnia 1661 r., znane jako *Artykuły Związku Wojska Kwarcianego tak Konnego jako i pieszego (albo pobożnego)*. Czart., sygn. 2015, s. 5—15. Wreszcie *Artykuły wojskowe* konfederacji Piotra Baranowskiego z 1696 r. Czart., sygn. 186, s. 217—219 i 249—252; J. Wimmer: *Błażeja Lipowskiego pierwszy polski regulamin piechoty*. „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” [dalej: SMHW] 1976, T. 20, s. 335—357; M. Rostafiński: *Zarys rozwoju wojskowości w Polsce*. Poznań 1922,

obowiązującej przepisów dawnego prawa wojskowego utrudnia także niejasna kwestia obowiązywania artykułów wojskowych na Litwie, a przede wszystkim wzajemny stosunek przepisów koronnych do litewskich i ich obowiązywanie w obu częściach Rzeczypospolitej. *Artykuły wojenne* Augusta III z 1749 r. odnaleziono w archiwum Radziwiłłów. Mimo iż z treści ich wynika, że było to prawo koronne lub obowiązujące w całej Rzeczypospolitej, należy rozważyć, czy obowiązywały na ziemiach litewskich. Prawdopodobnie na Litwie istniała hierarchia w odniesieniu do stosowania przepisów prawa. W pierwszej kolejności władze wojskowe kierowały się postanowieniami statutów i konstytucji sejmowych, a dopiero w dalszej — artykułów wojskowych wydawanych przez władców i hetmanów litewskich. Spośród tych praw najważniejszym pomnikiem wojskowego prawa na Litwie były opublikowane ok. 1566 r. *Artykuły żołnierskie* hetmana Grzegorza Chodkiewicza. Jak już wcześniej zaznaczono, kodyfikacja ta z powodzeniem współzawodniczyła z późniejszymi *Artykułami hetmańskimi* z 1609 r. o miano najważniejszej kodyfikacji prawa wojskowego Rzeczypospolitej szlacheckiej. Co ciekawe, także w odniesieniu do znajomości polskiego prawa wojskowego za granicą. Jak wynika z obcych zbiorów prawa znanych jako *Corpus iuris militaris*, które publikowano w XVII i XVIII stuleciu w Europie, artykuły G. Chodkiewicza jeszcze w latach dwudziestych XVIII w. uznawane były za najważniejszą ustawę wojskową Królestwa Polskiego³³.

s. 142—145; W Bibliotece Czartoryskich znajdują się inne akty prawa wojskowego o charakterze regulaminów: *Regulamin odprawiania straży w twierdzy dyneburskiej*. Czart., sygn. 2235, s. 41—44 oraz *Instrukcja w sprawie utrzymania twierdzy w Kudaku w porządku i gotowości bojowej*. Czart., sygn. 136, s. 363—366; *Artykuły wojskowe konfederatów barskich z 7 marca 1771 roku*. Wyd. W. Konopczyński. *Konfederacja barska. Wybór tekstów*. Kraków 1928, s. 109—111; *Artykuły kaperskie*, s. 93 i nast. W: S. Bodniak: *Polska a Bałtyk za ostatniego Jagiellona*. Kórnik 1946; A.M. Fredro: *Nowe uważenia porządku wojennego względem artykułów dawnych wojskowych...*, Wyd. K.J. Turowski. Sanok 1856, s. 13, 14. Na temat prawotwórczej i sądowej działalności kół generalnych, towarzyskich i wojskowych zob.: G. Błaszczuk: *Artykuły wojskowe...*, s. 100 i nast.; M. Ciara: *Konfederacje wojskowe w Polsce w latach 1590—1610*. W: SMHW 1989, T. 31, s. 63 i nast.; S. Kempski: *Władza buławny*. „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 1934/1935, T. 7, z. 2, s. 198 i nast.; M. Lech: *Jazda auctoramentu polskiego wojsk Wielkiego Księstwa Litewskiego w dobie saskiej*. W: SMHW 1961, T. 7, cz. 2, s. 89 i nast.; A. Sawczyński: *Polskie instytucje wojskowe w XVII wieku*. „Bellona” 1954, z. 2, s. 52 i nast.; J. Teodorczyk: *Polskie wojsko i sztuka wojenna pierwszej połowy XVII wieku*. W: SMHW 1978, T. 21, s. 188 i nast.; J. Wimmer: *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej*. Warszawa 1956, s. 114. Szerzej zagadnienie kół omawia w swych pracach J. Urwanowicz: *Wojskowe „Sejmiki”*. *Koła w wojsku Rzeczypospolitej XVI—XVIII wieku*. Białystok 1996; Idem: *Zgromadzenia chorągwi i ich uchwały w wojsku Rzeczypospolitej XVII—XVIII wieku*. W: *Wojsko — Społeczeństwo — Historia. Prace ofiarowane Profesorowi Mieczysławowi Wrzosekowi w 65. rocznicę Jego urodzin*. Red. W. Fedorowicz, J. Snopko. Białystok 1995.

³³ AGAD AR, dz. VII, sygn. 5. Popis pospolitego ruszenia w województwie mińskim z 10 grudnia 1734 r.; S. Kutrzeba: *Polskie ustawy...*, s. XVII—XVIII, 127—138; M. Kukiel: *Zagadka...*, s. 202—210; K. Koranyi: *Z badań nad polskimi i szwedzkimi...*, s. 269—273.

Ustalenie mocy obowiązywania prawa wojskowego na Litwie komplikuje także fakt, że po 1609 r. nadal publikowano tam przepisy prawa wojskowego. Kilkakrotnie artykuły wydawali hetmani Krzysztof i Janusz Radziwiłłowie oraz Michał Kazimierz Pac. Ten ostatni nakazał ogłoszenie swych artykułów w specjalnym zbiorze, z pominięciem ustępów wskazujących na ich doraźny charakter³⁴.

Ciekawy problem obowiązywania i wzajemnych relacji między prawem litewskim a koronnym porusza T. Ostrowski, autor *Prawa cywilnego albo szczególnego narodu polskiego*. Analizując problematykę pojedynków, stwierdza on, że przepisy *Artykułów wojennych hetmańskich* z 1609 r., zakazując pojedynków, uchyliły w tej materii postanowienia statutów litewskich, które dopuszczały pojedynki w wojsku za zgodą hetmana³⁵. Może to sugerować obowiązywanie wojskowego prawa koronnego na Litwie, co więcej — również to, że artykuły hetmańskie wyłączały stosowanie przepisów statutów litewskich w części wojskowej.

Sumując, należy stwierdzić, że problem obowiązywania przepisów koronnego i litewskiego prawa wojskowego oraz zagadnienie wzajemnego przenikania się obu systemów prawnych należy uznać za bardzo niejasne. Niemniej jednak jest wysoce prawdopodobne, że *Artykuły wojenne* Augusta III z 1749 r. obowiązywały także na Litwie, a mało prawdopodobne, by nie obowiązywały w Koronie, a jedynie w Wielkim Księstwie Litewskim, choć fakt odnalezienia ich w archiwum hetmanów litewskich nakazuje wziąć pod uwagę i taką ewentualność.

W połowie XVIII w. w Rzeczypospolitej szlacheckiej ukazały się trzy ważne wydania źródeł prawa wojskowego. Na ich podstawie można ustalić, które z tak licznie wydawanych w XVI i XVII w. artykułów wojskowych zachowały swą moc obowiązującą. Pierwsze z nich, znane jako *Corpus iuris militaris Polonicum*, wydane przez audytora wojskowego Samuela Brodowskiego w 1753 r., było nie tylko zbiorem norm prawnych, lecz przede wszystkim bardzo obszernym kompendium wiedzy o prawie wojskowym Rzeczypospolitej szlacheckiej. Podstawę tego dzieła stanowiły *Artykuły hetmańskie* aprobowane przez sejm w 1609 r. S. Brodowski zamieścił w nim imponujące zestawienie i analizę przepisów prawa wojskowego obowiązującego w Koronie. Przedstawił swe omó-

³⁴ S. Kutrzeba: *Polskie ustawy...*, s. 232—260, 261—271; M. Kukiel: *Zagadka...*, s. 203—205. Por. też H. Wisner: *Działalność wojskowa Janusza Radziwiłła*. „Rocznik Białostocki” 1973, s. 67; *Artykuły wojskowe za najjaśniejszych królów polskich i hetmanów W.Ks.L. wojsku ustanowione wydane z rozkazu hetmana Michała Kazimierza Paca*. Wilno 1673.

³⁵ T. Ostrowski: *Prawo cywilne albo szczególne narodu polskiego*. T. 1. Warszawa 1784, s. 322—324. Por. ustalenia J. Michalskiego, który twierdzi, że nie jest jasne, czy próby kodyfikacji podejmowane od lat sześćdziesiątych XVIII w. miały doprowadzić do unifikacji prawa w całej Rzeczypospolitej. J. Michalski: *Zagadnienie unii polsko-litewskiej w czasach panowania Stanisława Augusta*. „Zapiski Historyczne” 1986, z. 1, s. 100 i nast.

wienie, odwołując się do praw obcych, w tym głównie wojskowych, nie zominając o praktyce i licznych przykładach³⁶. Kolejny typowy zbiór prawa wojskowego wydano w 1754 r. w Nieświeżu, z polecenia hetmana wielkiego litewskiego Michała Kazimierza Radziwiłła. Bardzo obszerny tytuł tego zbioru zawierał między innymi uzasadnienie informujące, że „artykuły wojenne powagą Rzeczypospolitej, królów i hetmanów W. Ks. Litewskiego różnymi czasy ustanowione, dlatego, iż tak już były w niepamięci i niewiadomości zagrzebione, tak się stały samemu nawet rycerstwu nieznanym, że wielu okrom imienia tego: Artykuły wojskowe, więcej o nich w osobności nie wiedziało, dlaczego też wiele przestępstw grubego przeciw nim się działo”. Co ciekawe, w wydawnictwie tym dano pierwszeństwo *Artykułom hetmańskim* z 1609 r., tzw. sejmowym lub koronnym, co jeszcze bardziej komplikuje kwestię obowiązywania na Litwie artykułów wojskowych, przynajmniej w XVIII w. Na kolejnych miejscach opublikowano: *Artykuły wojskowe Władysława IV dla cudzoziemskiego autoramentu*, o których S. Brodowski pisał, że były wydane *privata activitate*, dalej *Ordynację sądów wojskowych* przygotowaną za panowania króla Jana Kazimierza, *Artykuły żołnierskie* hetmana litewskiego Grzegorza Chodkiewicza z 1566 r., *Artykuły wojskowe* Janusza Radziwiłła oraz hetmana Michała Pacy, regulamin hetmana litewskiego Michała Kazimierza Radziwiłła z 1746 r. Na końcu zamieszczono *Excerpt ex Volumina legum konstytucji titulo: militares et nobiles*³⁷.

W roku następnym (1755) w Elblągu ukazała się nowa pozycja, nosząca tytuł *Artykuły wojenne...*, na końcu z dodatkiem: *po uczynionej ścisłej rewizji ... powtórzone*. W odniesieniu do wydawnictwa z 1754 r. zmieniono układ na chronologiczny. Na pierwszym miejscu znalazły się *Artykuły żołnierskie* G. Chodkiewicza z 1566 r. Dodano także *Artykuły dla artylerii* Władysława IV i *Artykuły wojskowe* Augusta II z 1698 r., które jednak umieszczono na końcu, nie wiadomo zresztą, dlaczego. Jeszcze większą niewiadomą jest brak wśród wymienionych pomników prawa *Artykułów wojennych* Augusta III. Nie sposób bowiem uznać, że wydawcy tych zbiorów nic o nich nie wiedzieli. Jedyna z hipotez zakłada, że być może odmówiono im mocy wiążącej, podobnie jak to miało miejsce z *Artykułami* Władysława IV Wazy, o których Samuel Brodowski pisał, że były wydane *privata autoritate*³⁸.

Analiza treści i układu osiemnastowiecznych zbiorów prawa wojskowego zdaje się prowadzić do następujących wniosków. W ówczesnym prawie wojskowym — podobnie jak w prawie pospolitym — nie przestrzegano niemal

³⁶ S. Brodowski: *Corpus iuris...*, passim.

³⁷ *Artykuły wojenne powagą Rzeczypospolitej, królów i hetmanów W.Ks.Lit. różnymi czasy ustanowione z rozkazaniami hetmana wielkiego litewskiego Michała Kazimierza Radziwiłła*. Nieśwież 1754.

³⁸ *Artykuły wojenne powagą Rzeczypospolitej, królów i hetmanów... po uczynionej ścisłej rewizji drukiem powtórzone*. Wyd. S. Brodowski. Elbląg 1755.

zupełnie zasady obowiązywania norm prawnych w czasie. Specyfika polityki karnej w dawnym wojsku, której głównym celem było utrzymanie karność i porządku w armii, wymagała ukarania każdego szkodliwego zachowania się osób podpadających pod jurysdykcję sądów wojskowych. W związku z tym najważniejsze znaczenie zdobyła zasada subsydiarności, która była środkiem umożliwiającym osiągnięcie zamierzonego celu. Sąd wojskowy w przypadku braku odpowiedniej normy w ustawie, najwłaściwszej do zastosowania dla danej formacji (nie zawsze musiała to być ustawa najnowsza), mógł odwołać się do wcześniejszych ustaw, zwyczajów wojennych lub nawet naturalnej słuszności, a w okresie przed 1775 r., tj. wydaniem najważniejszej osiemnastowiecznej polskiej kodyfikacji wojskowego prawa karnego, także do ustaw wojskowych obcych państw³⁹. Sądy wojskowe mogły zatem w swym orzecznictwie korzystać z różnego rodzaju norm prawa wojskowego wydanych dla oddziałów obu autoramentów, dla wojska koronnego lub litewskiego, a nawet różnego rodzaju partykularnych ustaw wojskowych. Badania fragmentarycznie zachowanych przekazów o praktyce wojskowego wymiaru sprawiedliwości potwierdzają tę opinię, a ponadto wskazują na szerokie wykorzystanie zwyczaju, prawa pospolitego i przede wszystkim na niemal niczym nieograniczoną arbitralność sądów przy ferowaniu wyroków. W sentencjach powoływano się często na kilka ustaw wojskowych, w tym także obcych. Co więcej, asesory różnych stopni przywoływali w jednym wyroku różnorodne przepisy, często odległe w czasie. Propozycje kar były więc odmienne, ale — co warto podkreślić — za dane przestępstwo orzekano kary rodzajowo podobne, choć niejednokrotnie łagodniejsze od nakazów ustawowych⁴⁰. Z tego też względu na problem obowiązywania *Artykułów wojennych* Augusta III z 1749 r., z uwagi na brak większej liczby śladów ich stosowania, należy spojrzeć przez pryzmat obowiązywania dawnego prawa wojskowego Rzeczypospolitej szlacheckiej przed drugą połową XVIII w., a więc uwzględniając zasadę subsydiarności, partykularizmów koronno-litewskich, specyfikę poszczególnych rodzajów broni, zbiory prawa wojskowego, opinie pisarzy prawników czy wreszcie dokumenty fragmentarycznie zachowanej praktyki wojskowego wymiaru sprawiedliwości.

Nie zdołano natrafić na żadne inne bardziej jednoznaczne informacje, czy to w doktrynie, czy praktyce, które by tę kwestię uszczegóławiały. Pozostaje więc uznać, że *Artykuły wojenne* z 1749 r. były częścią wcześniejszego systemu źródeł prawa wojskowego, a w zasadzie tej jego części, która obowiązywała w formacjach o tzw. cudzoziemskim rodowodzie. Los artykułów z 1749 r. musiał być jednak skomplikowany, co zdaje się potwierdzać jeden ze zbiorów prawa wojskowego, sporządzony w 1784 r. w Lubowli na potrzeby stacjonującego

³⁹ AGAD Roś, militaria, pudło 6, sygn. XXXVI 2/6; S. Brodowski: *Corpus iuris...*, s. 134, 178; *Proceder prawny...*, s. 46, 58; J. Kamiński: *Historia sądownictwa...*, s. 3.

⁴⁰ AGAD Roś, militaria, pudło 14, plik 10, sygn. CXLI 1/12., AGAD Zb. Branickich z Suchej, sygn. 330/419, s. 259—267; Podh., dz. II, sygn. 174, s. 352.

tam garnizonu. Składał się on z *Artykułów wojskowych* z 1775 r., wyciągów z regulaminów służbowych w kwestiach dyscyplinarnych oraz *Artykułów wojskowych* Augusta II z 1698 r. Brak w nim artykułów Augusta III, co sprawia, że ich ewentualne obowiązywanie staje się bardziej zagadkowe⁴¹.

Większa część przepisów *Artykułów wojennych* z 1749 r. obowiązywała wyłącznie żołnierzy i podoficerów. Warto zauważyć, że nie było w artykułach Augusta III odrębnie wyszczególnionych, jak w przepisach pruskich czy polskich od 1775 r., przestępstw oficerskich, choć nie ma wątpliwości, że zakres obowiązywania artykułów wojskowych był pod względem osobowym inny w odniesieniu do żołnierzy oraz podoficerów i inny w stosunku do oficerów. Nie jest jasne, jakie normy prawne stosowano w odniesieniu do oficerów w przypadku przestępstw typowo kryminalnych. Można wyrazić przypuszczenie, że powoływano się na *Artykuły wojenne hetmańskie* z 1609 r. Mogło to wynikać z tego, że wszyscy oficerowie, nawet w oddziałach autoramentu cudzoziemskiego, musieli być szlachcicami. Nieliczne dokumenty dotyczące praktyki zdają się wskazywać, że w pewnych przypadkach stosowano prawo ziemskie⁴².

Jeżeli chodzi o zakres terytorialny *Artykułów wojennych* Augusta III z 1749 r., to należy sądzić, że obowiązywały w autoramencie cudzoziemskiej armii koronnej. Nie jest też wykluczone, że obowiązywały na Litwie, choć brak na to wystarczających dowodów. Fakt umiejscowienia i odnalezienia ich w archiwum hetmańskim Radziwiłłów zdaje się przemawiać za tym, że były stosowane także w wojsku litewskim.

⁴¹ PAU Kr., sygn. 1531.

⁴² *Artykuły wojskowe dla generalów i oficerów wyższej i niższej rangi, względem przestępstw kryminalnych*. Wydane łącznie z *Artykułami wojskowymi* z 1775 r., s. 48—54, Roś, militaria, pudło 6, sygn. CXXXVII 1/1; pudło 11, sygn. CXLV 4/21.

Wojciech Organiściak

Die Kriegsartikel vom sächsischen König August III. Wettin vom Jahr 1749

Zusammenfassung

Es sind schon über achtzig Jahre vergangen, als das Archiv der Kommission für Militärgeschichte der Polnischen Akademie der Wissenschaften eine Sammlung von Stanisław Kutrzeba *Polnische Gesetze und Militärartikel vom 15. bis zum 18. Jh* veröffentlichte. In vorliegender Monografie beabsichtigt der Verfasser, das Werk des großen Historikers zu ergänzen.

Was die Entstehung der *Kriegsartikel von August II. Wettin* anbetrifft, gibt es keine sicheren Informationen. Zweifellos waren sie im großen Maße den früheren, zum ersten Mal in Krakau 1697 herausgegebenen *Militärartikeln von August II. Wettin* nachgebildet. Die Vergleichsuntersuchungen von allen vorhandenen Quellen scheinen darauf hinzuweisen, dass die Ende des

17.Jhs von August II. Wettin veröffentlichten sächsischen Artikel infolge der Vermischung des sächsischen und preußischen Rechtes konnten erweitert werden. Es ist aber nicht ausgeschlossen, dass diese Erweiterung unter dem Einfluss von anderen fremden Regelungen herbeigeführt wurde. *Die Kriegsartikel* von 1749 waren ein Teil des früheren Militärrechtssystems der adeligen Republik Polen, und besonders des in den fremdländischen Verbänden geltenden Rechtes.

Die meisten Vorschriften der *Kriegsartikel von 1749* waren ausschließlich für Offiziere und Unteroffiziere verbindlich. Sie berücksichtigten keine spezifischen Offiziersstraftaten, wie es in preußischen und polnischen Vorschriften seit 1775 der Fall war.

Wenn es um die territoriale Reichweite der *Kriegsartikel von August III. von 1749* geht, galten sie im Regiment der fremdländischen Werbung des Königsheers. Da sie im Hetmansarchiv der Radziwiłł-Familie gefunden wurden, spricht viel dafür, dass sie auch im Litauischen Heer angewandt werden konnten.

Wojciech Organiściak

War articles by August III the Saxon from 1749

Summary

It has been over eighty years since a collection *Polish legislations and military articles from the 15th to 18th century* prepared by Stanisław Kutrzeba was published by Polska Akademia Umiejętności Archiwum Komisji Historii Wojskowej. The aim of the author of this text was to continue the work of an outstanding historian by making several complements to the very volume.

When it comes to the circumstances of the origin of *War articles* by August III there is no information in this respect. It goes beyond all doubt that they were largely modeled on earlier *Military articles* by August II Wettin, published for the first time in Kraków in 1697. The comparative studies of the sources available seem to show that the extension of Saxon articles published at the end of the 18th century by August II Wettin could be connected to a mutual permeation of the Saxon and Prussian law. One cannot deny the influence of some other foreign regulations unknown to us. *War articles from 1749* was a part of the earlier system of the sources of the military law of the gentry Republic of Poland, namely this part that was in force in formations of the so called foreign origins.

The majority of principles from *War articles from 1749* concerned only soldiers and non-commissioned officers. They did not include officer crimes separately distinguished either in Prussian or Polish regulations since 1775. When it comes to the territorial scope of *War articles* by August III from 1749, one should assume that they were in force in the autorament of the foreign royal army. The fact of placing and finding them in the hetman's archive of Radziwiłł Dynasty seems to prove that they were also used in the Lithuanian army.